

Kirkebjerggård

TAK 1629 Bygherrerapport om bebyggelse fra vikingetid og middelalder

Af Bo Jensen, arkæolog, Kroppedal museum

I sommeren 2015 udgravede Kroppedals arkæologer et område i Ishøj landsby. Gården Kirkebjerggård var revet ned, og Lind & Risør ville i gang med at bebygge grunden. Landsbyen er et kulturarsareal af regional betydning, og grunden ligger kun 80 meter fra kirken. Der var al mulig grund til at tro, at den gamle landsby havde ligget her allerede i middelalderen, så det var nødvendigt med en undersøgelse.

Undersøgelsen levede op til forventningerne: den afslørede spor af i alt seks bygninger. To af disse kan dateres til oldtiden, nok snarest ældre jernalder, 500 f.v.t. til 375 e.v.t., én er fra vikingetidens anden halvdel, cirka 900-1050, og de tre sidste er fra tidlig middelalder, cirka 1100-1300. Desuden fremkom et stort antal fund, primært fra middelalderen. Her er tale om nogle få tabte mønter og eller om periodens typiske affald: keramikskår, tegl, dyreknogler og trækul.

Udgravningen har fjernet alle spor af fortiden fra området. Ved en almindelig arkæologisk udgravning er formålet at dokumentere fortidsminderne så omhyggeligt som overhovedet muligt, og i den proces ødelægger arkæologerne faktisk det de udgraver. Vi dokumenter fortidsminderne med ødelæggende metoder, inden de bliver ødelagt uden dokumentation. I tilfældet Kirkebjerggård vil alle spor være utilgængelige, når området er bebygget, så det er sidste chance, for at redde de informationer, der er i materialet.

I byudgravninger og landsbyudgravninger har vi kun lidt plads at arbejde på. Vi kan kun udgrave den matrikel, der er berørt af det relevante projekt. Det betyder ofte, at vi bliver nødt til at grave halve huse. Det var også tilfældet på Kirkebjerggård, hvor næsten alle de påviste huse fortsætter ud af udgravningen. I bedste fald får vi muligheden for at vende tilbage en anden gang, når nabogrunden skal nybygges, i værste fald må vi tolke det vi kan, ud fra ufuldstændigt udgravede huse.

Metode

Det øverste jordlag i det meste af Danmark er pløjjord. Også Ishøj Landsby er anlagt ovenpå gammel pløjemark. Det betyder, at de øverste 25-50 cm er så gennemrodede, at vi ikke kan se, hvad der foregår. Ploven trækker gammelt materiale op til overfladen og begraver moderne materiale under dette, så vi har flintøkser og coladåser i ét rodsammen. Det kan vi ikke rigtigt bruge til noget. På en arkæologisk udgravning fjerner vi pløjelaget med gravemaskine, for at kunne ned til den mere uforstyrrede råjord. På Kirkebjerggård er denne lyst, gulgråt leret sand.

I den lyse råjord kan vi se spor af fortiden som mørkere pletter: hver gang, man har gravet et hul ned i råjorden, er der faldet mørk muld ned i det. Derfor kan vi se de dele af husene, der er gravet ned i råjorden. Det er især stolpehuller. Stolpehuller er huller, hvor stolper har stået. Fra bondestenalderen og helt op i middelalderen var den almindelige byggetradition i Danmark at bygge huse med et skelet af jordgravede stolper, der bar taget. I oldtiden, til og med vikingetid, stod stolperne inde i husene. Først i middelalderen ser vi huse, hvor væggene bærer hele tagets vægt. På Kirkebjerggård har vi huse fra oldtid, vikingetid og middelalder. Desuden har vi en masse "løse" stolpehuller, som ikke indgår i huse. I fortiden som i dag har folk også bygget hegn, stativer, og alt mulig andet, med jordgravede stolper.

Vi undersøger stolpehullerne ved at grave en lodret profil gennem dem. Så kan vi se, hvor dybe de er, om bunden er flad eller spids. Det hjælper os med at forstå, hvilke stolper, der hører sammen, og hvordan husene har været bygget. I vikingetidshuset på Kirke-

Bogbeslag med gudslam, middelalder.

jerggård kunne vi se, at den yderste række stolper var skråtstillet. De skrå stolper har støttet taget, og stået udenfor husets væge.

Den anden type anlæg, vi ser ofte, er gruber. Gruber er ganske enkelt huller i jorden. De kan være gravet med mange forskellige formål: som lager, for at tage ler, eller til at deponere affald i. På Kirkebjerggård er der ikke frygteligt mange gruber. Til gengæld har vi en del grøfter og et kulturlag. Vi tolker fire af grøfterne som toftegrøfter: i middelalderen bestod landsbyerne af gårde, der hver lå på en toft, et stykke jord, der tilhørte gården. Tofterne var ofte afgrænset af grøfter, så alle kunne se, hvor grænsen gik, og så ingen kunne flytte grænsen. Toftegrøfter ligger typisk i et systematisk net, men vi skal åbne større områder, for at kunne overskue dette. På Kirkebjerggård er det tydeligt, at området i middelalderen var del i flere tofter, der senere er lagt sammen. Det er rimeligvis sket under udskiftningen af landsbyerne, i forbindelse med landboreformerne i slutningen af 1800tallet.

Endelig har vi så et kulturlag. Kulturlaget er et tykt lag af jord, iblandet fund fra flere perioder. Det er nok gammel jordoverflade, der efterfølgende er begravet, da en senere ejer har kørt jord på, for at regulere overfladens niveau. I kulturlaget var der keramik fra alle perioder af middelalderen, og en del fund af andre materialer. Her valgte vi at lade de frivillige fra foreningen Tværpilen grave udvalgte kvadratmeter i hånden, for at forstå, hvilke fund, der ligger hvor i laget. Desværre ser laget meget omrodet ud: i samme kvadratmeter fandt vi keramik fra 1200tallet, fra 1500tallet, og flintredskaber fra stenalderen.

Udgravningens forløb

Undersøgelserne fandt sted fra den 11-08-2015 til den 18-08-2015. I udgravningen deltog museumstekniker Kenneth Paulmann, museumstekniker Jan Poulsen (opmåling), stud. mag. Morten Lustrup, stud. mag. Morten Henneberg Knudsen, stud. mag. Rasmus Mathiesen, Stud. Mag. Michaela Harding Larsen og museumsinspektør Maria Lisette Jacobsen (udgravningsleder).

Joan Olsen, Kroppedal Museum har soldet jordprøverne fra udgravningen.

Medlemmer af arkæologiklubben Tværpilen hjalp med udgravningen af kulturlaget.

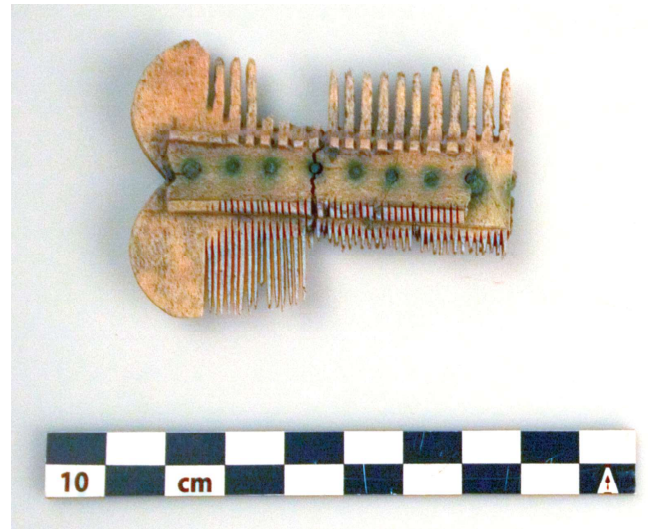
Lars Nissen foretog detektorafsøgning enkelte dage.

Resultater

To oldtidshuse

I nordvest og sydvest ser vi enderne af to huse fra oldtid, sandsynligvis ældre jernalder (500 f.v.t til 375 e.v.t.) Det er vanskeligt at forstå husene, fordi vi kun har dele af grundplanen, men begge er bygget med jordgravede, tagbærende stolper og lette væge. Væggene har nok været lerklinede. I det nordlige oldtidshus er de tagbærende stolper udskiftet, så huset har været i brug så længe, at det er forfaldet og genopbygget.

Der er ikke kontinuitet fra disse huse til vikingetidshuset. Der er et spand på mindst 500 år imellem de to faser, og vi ved fra andre pladser, at jernalderbebyggelsen er meget mobil: på Sjælland boede folk i enkeltgårde, der blev flyttet med en generations mellemrum, når jorden blev udpint. I stedet for at reparere på de gamle gårde, byggede man helt nyt et andet sted. Så kunne man opdyrke den gamle gårdtoft, hvor jorden var gødet med en generations

Dobbeltkam i ben, vikingetid eller tidlig middelalder

affald og husdyrgødning. Det er altså et tilfælde, at den ældre jernaldergård og den senere vikingetids- og middelaldergård, ligger på samme sted.

Vikingetidshuset

På den vestlige side af grunden påviste vi et stort hus fra vikingetidens anden halvdel, cirka 900-1050. Den afdækkede del af huset er 31,5 meter langt og 8,6 meter bredt, men hele huset er rimeligvis længere. Huset er bygget med indre, tagbærende stolper, jordgravede vægstolper og strå stolper, der har støttet taget udenfor vægen. Denne konstruktionsstype er typisk for vikingetiden, og kendes fx fra Trelleborg. Vi fik foretaget en C14-datering af huset, som ret sikkert placerer det i 900tallet.

Det store hus er utvivlsomt hovedbygningen i en gård. 900tallet er præcis den periode, hvor bebyggelsen på Sjælland holder op med at flytte rundt i landskabet, og vi ser de første faste landsbyer. Dette hus, helt oppe ved kirken, er dermed noget af det ældste af det nuværende Ishøj.

Udgravning af kulturlag anlæg 5.

Middelalderhuse

På den vestlige side af grunden ligger to bygninger med tætstillede, tagbærende vægstolper. De to bygninger overlapper i fladen, så de kan ikke være samtidige. Denne konstruktionsform er typisk for den ældre middelalder op i 1300tallet. Sammen med de to middelalderbygninger ligger en staklade, en simpel bygning med fire jordgravede stolper. Typen har en meget bred datering, men her er den så tæt på middelalderhusene, og så omhyggeligt parallel med disse, at den må opfattes som samtidig med dem.

Den største af middelalderbygningerne, hus 2, må tolkes som hovedhuset i en landsbygård. Det er ikke urimeligt at tænke, at den afløser vikingetidshuset. Den anden middelalderbygning er så lille, at den må tolkes som en økonomibygning.

Senere aktivitet

Matriklen har været i uafbrudt brug op til i dag, men vi finder ikke husene fra de senere faser. Det er meget muligt, at de har ligget midt på matriklen, hvor sporene er ødelagt af Kirkebjerggård. I stedet finder vi keramikaffald fra senere perioder, og i nordvest, to nedgravede tønder med læsket kalk. De er næppe 100 år gamle.

Fundene

De fleste fund fra Kirkebjerggård er dyrekogler, trækul, teglfragmenter og keramikskår. Det er helt almindeligt affald i hele fortiden. Keramikken er spændende, fordi den i nogen grad kan dateres. På Kirkebjerggård kan vi se, at der er skår af jernalderkarakter, østersøkeramik fra vikingetidens anden halvdel, gråvare fra ældre middelalder, og rødgoods fra yngre middelalder. Dermed svarer keramikfundene ganske godt til dateringerne af husene.

De mange fragmenter af tegl må stamme fra egentlige teglstenshuse. Dem har vi ikke fundet. Et teglstenshus vil normalt stå på et fundament af kampesten. Vi kan antage, at der i senmiddelalderen har ligget et teglstenshus i nærheden, men at det er erstattet af senere bygninger. De tegl, vi fandt, er stuper af de store munkesten, der dominerer fra cirka 1200 til op i 1600tallet. Senere blev de erstattet af mindre sten.

Der er lidt flint blandt fundene: en del afslag og et par skræbere. Afslag er typisk affald fra produktionen af andre redskaber. Et af af-

slagene på Kirkebjerggård stammer fra en sleben flintøkse, sikkert fra en opskærping. Skrabere er nogle af oldtidens mest almindelige redskaber. De blev brugt til at rense skind, og sikkert til meget andet. Flintfundene viser, at der et sted i nærheden var mennesker, længe før de ældste huse, vi har fundet. I hvert fald noget af dette materiale er fra bondestenalderen.

Desuden fremkom en del metalfund. Det flotteste er et lille bogspænde fra 1200tallet, med et gudslam. Gudslammet, Agnus Dei, er et veletableret Kristussymbol, et lam med en korsstav. Her optræder det på et spænde, der har holdt en bog lukket. Der er rimeligvis tale om en religiøs bog: bønnebog, en salmebog, eller en evangeliebog. Disse spænder gik nogle gange tabt, når de gamle bøger fik ny indbinding.

Der er syv mønter i fundmaterialet, men kun én er så velbevaret, at den kan identificeres. Det er en toskilling fra Frederik II (1534-1588), så den er senere end husene.

Andre udgravninger

Kroppedal har gravet tre andre områder meget tæt på Kirkebjerggård:

Ved Merlegårdsvej, cirka 300 meter fra Kirkebjerggård, kunne vi påvise et langhus fra slutningen af vikingetiden og to middelalderhuse, og en brønd fra renæssancen. Vikingetidshusene på de to lokaliteter må opfattes som nogenlunde samtidige. De må være del af samme lokalsamfund. Derimod kan vi ikke datere middelalderhusene præcist nok til at sige, hvordan de relaterer sig til hinanden. De er del af samme landsby, men der kan være 100 eller 200 år mellem dem.

Ved Ishøj vandværk gravede vi et lille areal, hvor vi afdækkede en del af et middelalderhus og en del af et hus fra jernalderen. Begge er nogenlunde samtidige med fundene fra Kirkebjerggård.

Sydøst for Ishøj Landsby ved den tidligere gård Winthersminde har vi udgravet et stort område forud for salg og udstykning af erhvervsgrunde. På store dele af arealet er der fundet bebyggelsesrester fra ældre og yngre jernalder, ca. 500 f. Kr. til ca. 600 e. Kr. Der er næsten 100 bygninger, og selvom hver gård kan bestå af flere bygninger, ser vi tydeligt her flere jernaldergårde, der er repræsenteret ved mange faser hver. Ud over bebyggelsen fandt vi en 2000 år gammel brønd med flere spændende fund: selve brøndkassen var vidjeflettet og der var bevaret et antal tilspidsede stager i brønden. I bunden af brønden stod et smukt og meget velbevaret lerkar dateret til årene omkring år 1. Rundt omkring karret blev der fundet en del dyrekogler og tænder, bl.a. af ko og gris og flere tilspidsede træstager. Dyrekoglerne og det hele lerkar kan være spor af ritualer.

Den rige fyrstegrav, vi kalder Ishøjfyrsten, er fundet længere væk, i Torslunde. Manden var begravet med gulfingerring, drikkehorn og importerede, romerske glasbægre. Graven dateres til yngre romersk jernalder (200-375 e.v.t.). Jernaldergårdene ved Kirkebjerggård, Merlegård og Wintersminde har utvivlsomt været del af hans families magtgrundlag, men deres egne gårde lå nok ved Torslunde.

De forskellige udgravninger støtter det overordnede billede, vi har af samfundsudviklingen fra jernalder til vikingetid og middelalder, fra spredte enkeltgårde, der flytter sig ofte i jernalderen, til begyndende landsbyer i vikingetiden og en fuldt udviklet landsbystruktur med toftegrænser og kirkesogne i middelalderen. Især kirken bidrog til en væsentligt mere stabil struktur i landskabet,

To tænder med læsket kalk i anlæg 5, nyere tid

Udgravning af vikingetidshuset

hvor jord blev fast ejendom, og familier blev på samme sted i generationer.

Til gengæld savner vi endnu oldtidens gravpladser i Ishøjs landsbys nærområde. Middelalderens døde er gravlagt på kirkegården ved Ishøj kirke, og det er meget troligt, at det område blev taget i brug allerede i vikingetiden, men med al den jernalderbebyggelse, burde der være jernaldergravpladser indenfor få kilometer. De er ikke dukket op endnu.

Udgravning af det store middelalderhus, hus 2

År f./e. Kristus

Resultater fra udgravning

2000

Historisk tid

o Tønder med læsket kalk

o To middelalderhuse, staklade, gudslam-beslag

o Flere benkanmme

1000

Vikingetid

o Vikingetidshus

Jernalder
500 f. Kr.-850 e. Kr.

0

o To jernalderhuse

Bronzealder
1800-500 f. Kr.

1000

2000

Bondestenalder
4000-1800 f. Kr.

o Spredte løsfund af flint

3000

4000

Udgravningen ligger i Ishøj Landsby, Ishøj Kommune.

